

ПЪРВИ УЧЕБНИЦИ И ПОМАГАЛА ПО НЕМСКИ ЕЗИК В БЪЛГАРИЯ

Весела Белчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

FIRST GERMAN LANGUAGE TEXTBOOKS AND TEACHING AIDS IN BULGARIA

Vesela Belcheva

St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo

The paper takes under scrutiny three textbooks from the Seraphim and Vera Barutchiyski Series as representative of a 1930s German as a foreign language teaching course in Bulgaria. These pioneering German language textbooks which aroused great interest, were created by two prominent Bulgarian teachers. They are an emblematic product of their time offering a glimpse at the development of foreign language teaching in Bulgaria in the beginning of the 20th century.

Key words: German language, beginning of the 20th century, Seraphim and Vera Barutchiyski textbooks, history of foreign language teaching in Bulgaria

Преподаването на чужди езици в началото на ХХ век се оказва важна и неотменима част от системата на българското образование по онова време, която през ХІХ век е била широко отворена към европейските образователни традиции. Още през епохата на Възраждането подредбата на образователните ценности се оказва нелека задача предвид сложната езикова ситуация и българските национални интереси по това време. Появяват се различни проекти на образователни модели, които дават приоритет на редица чужди езици. Никола Касапски например извежда на първо място изучаването на френски език, Ив. Богоров апелира за последователното изучаване на български, турски, френски и гръцки, Хр. Ваклидов смята, че последователно трябва да се изучават френски, латински и турски, Др. Цанков предлага за предмет на чуждоезиково обучение славянски, български,

френски и отомански език, а Г. С. Раковски остро се противопоставя на профренската политика (вж. Веселинов 2003: 101 – 117).

Освен споровете кои чужди езици да се изучават в българското училище и в каква последователност, в края на XIX и началото на XX век възникват все повече въпроси, засягащи квалификацията на учителите по чужди езици, разработването на учебна документация, на учебници и дидактични материали, които да следват европейските образователни тенденции, но едновременно с това да съответстват на потребностите на българското училище. Както и днес решаването на тези въпроси е било съпътствано от редица трудности и дефицити. Характерно за чуждоезиковото обучение в България през този етап е, че то се провежда при нетрадиционни в сравнение с останалите европейски държави условия: липса на единни методи на обучение, на разнообразна литература на чужди езици и на достатъчно добре подготвени учители, познаващи не само методиката на обучение, но и психо-физиологичните особености на учещите. Върху трудностите, свързани с преподаването на съвременни чужди езици в България през 30-те години на XX век, акцентира Ж. Драгнева в сп. „Училищен преглед“:

Преподаването на новите езици у нас среща много повече мъчности, отколкото това на кой да е друг предмет, и далеч не дава резултатите, които би трябвало да даде.

(Драгнева 1935: 100)

В стремежа за преодоляване на тези затруднения, както и в търсене на начини и възможности за по-задълбочена и интензивна работа с чуждия език в началото на XX век на българския книжен пазар се забелязват първите учебници по чужди езици, написани от родни автори. В областта на обучението по немски като чужд език впечатление правят учебниците на д-р Димитър Гаврийски, на Благой Мавров, а така също и поредицата от шест учебни читанки на Серафим Ив. Барутчийски и Вера С. Барутчийска.

Обект на настоящото изследване са *Първа немска читанка за III прогимназиален клас* (1937), *Четвърта немска читанка за VI клас на гимназиите и реалните училища* (1938) и *Пета немска читанка за VII гимназиален клас* (1937) от поредицата на Барутчийски, като репрезентативни за курса на обучение по немски език по онова време. Тези първи учебници по немски език, създадени от двама видни български учители и очаквани с голям интерес, са емблематичен продукт на сво-

ето време и дават доста добра представа за историческото развитие на чуждоезиковото обучение в началото на ХХ век в България.

Първата немска читанка на Серафим Барутчийски¹ и Вера Барутчийска е един от водещите ориентири за изучаването на немски език, доказателство за което е многократното ѝ преиздаване за целите на прогимназиалното обучение по немски език в България (през 1937 г. софийското книгоиздателство „Т. Ф. Чипев“ публикува десетото издание на този учебник).

С. Барутчийски създава първата немска читанка на основата на директния (естествен) метод, като стремежът на автора е в училище обучаемите да изучават немския език по възможност така, както са учили майчиния си език у дома. Този учебник е своеобразно „огледало“ на европейските реформаторски тенденции в чуждоезиковото обучение, започнали през 80-те години на ХІХ век, когато традиционният граматико-преводен метод е заменен от новия за времето си директен метод, според който чуждият език трябва да се преподава директно, т.е. без пречещото посредничество на родния език (вж. по-подр. Нойнер, Хунфелд 1996: 35). Основният педагогически принцип, залегнал в читанката, е в процеса на обучение „да се върви от близкото към далечното, от конкретното към абстрактното, от познатото към непознатото, от лесното към мъчното“ (Барутчийски, Барутчийска

¹ Серафим Иванов Барутчийски е виден български педагог, роден през 1869 г. в град Кочани, Македония. Средното си образование получава в Педагогическото училище в Кюстендил. Впоследствие завършва филология в Софийския университет, след което в продължение на две години специализира във Виенския университет славистика и немски език. В периода от 1895 до 1912 г. Барутчийски преподава български език и литература и немски език в Мъжката гимназия „Александър І“ и в Девическата гимназия в Пловдив. През 1912 г. е преместен в Трета софийска мъжка гимназия „Уилям Гладстон“. Барутчийски е всеотдаен и високоерудирани учител, а така също и автор на ценни лингводидактични материали по български и немски език и на редица биографични очерци за Христо Ботев, отец Кирил Нектариев, хаджи Гьока Павлов и т.н. Умира през 1939 г. в София. В изпълнение на неговото завещание на 24 юли 1939 г. дъщеря му Вера С. Барутчийска, също учителка по немски език, внася 125 хил. лв. за образуване на фонд при Министерството на народната просвета. Годишните приходи от него са предвидени за стипендия на един беден студент, като през едната година тя се дава на студент по немска, а на следващата година – по славянска филология, след което отново за студент по немска филология и т.н. Със заповед на Министерството от 26 юли 1939 г. е учреден фонд „Серафим Ив. Барутчийски“, който е закрит през 1948 г. с вливането на фонд „Завещатели и дарители“ при Министерството на народната просвета в държавния бюджет (вж. по-подр. <http://daritelite.bg/serafim-iv-barutchiyski-fondove-2/>).

1937а: 2). При следването на този принцип в уроците на учебника активно присъстват предмети и теми от близкото обкръжение на учещите – училищни принадлежности, класната стая и училището, облеклото, човешкото тяло, семейната среда и др. В унисон с директния метод учебникът обръща сериозно внимание и на звуковата страна на езика и на обучението по произношение, което до появата на този обучителен метод е сериозно пренебрегвано и възприемано по-скоро като „необходимо зло“ (Нойнер, Хунфелд 1996: 39), отколкото като важен елемент от овладяването на чуждия език. В обучението приоритет се дава на разговорните упражнения и на близките до действителността ситуации, като учителят служи за езиков модел, на който учещият подражава. Учебникът е в обем само от 87 страници, но е изключително богат на нагледно-образни илюстрации, чрез които се осъществява по-пряка и по-трайна връзка между предмети, образи и думи. Добрата визуализация на учебния материал и използването на илюстрациите като помощно средство за семантизация на чуждоезиковата лексика и като импулс за говорене води към индуктивно овладяване на езиковия материал, към неговото по-лесно и по-трайно запомняне от учещите. Видно е, че следвайки директния метод на обучение, авторите на тази първа немска читанка са положили нужните усилия да онагледят новото за учещите учебно съдържание, да събудят техния интерес и да им дадат визуална опора за по-лесно и дълготрайно запаметяване на непознатия езиков материал.

Първата немска читанка откликва на реалната нужда на българското образование по онова време от нов подход в чуждоезиковото обучение, който да бъде в унисон с образованието по чужди езици в Европа и да заеме мястото на наложилите се през XIX век граматико-преводен метод, който поощрява наизустяването на думи и правила, както и превода от родния на чуждия и от чуждия на родния език (вж. по-подр. Нойнер, Хунфелд 1996: 19 – 33).

Ученето при граматико-преводния метод се основава на максимално мобилизиране на ума и следва наследените от обучението по класически езици принципи *Tantum scimus, quantum memoria tenemus* и *Repetitio mater studiorum est* (вж. Веселинов 2005: 22 – 30). Именно затова появата на първата немска читанка на българския книжен пазар с доброто ѝ онагледяване и стремеж за комуникативно овладяване на чуждия език привлича интереса на тогавашните учители по немски език. В лингводидактически аспект учебникът е интересен и днес най-вече със своята структура, подбор на учебното съдържание и методическа функционалност.

Първата част на учебника е най-обемна и запознава учещите с лексика, свързана с класната стая, облеклото, семейството, времето (дни и месеци), човешкото тяло и др. Втората част е посветена на жилището, градината, домашните животни и т.н. Третата част е относително кратка и има по-скоро развлекателен и „разтоварващ“ учещите характер, запознавайки ги с различни игри и песни. Четвъртата част е изцяло посветена на граматиката, която е сведена до най-необходимото за този начален етап на изучаване на немския език. Без да навлизат в подробни обяснения, множество примери и упражнения, авторите обръщат внимание на произношението, дългите и кратките гласни, ударението, членуването, съществителното име и неговото склонение, глагола и времето на глагола, местоимението, прилагателното и числителното име. Петата част умалително е наречена „речниче“, тъй като в нея присъстват малък брой думи и изрази, преведени на български език в помощ на учещите.

Първата немска читанка има характеристиките по-скоро на учебно помагало, отколкото на класически учебник². Лингводидактическата ѝ стойност е в това, че допринася за популяризирането на немския език в България, поставяйки акцент върху неговото естествено овладяване още в ранна възраст. Читанката успява да се впише в тогавашния български модел за чуждоезиково обучение, да популяризира иновативния за времето си директен метод, което безспорно я прави важна част от българското методическо наследство.

Четвъртата немска читанка от поредицата на Барутчийски за разлика от първата е ориентирана не само към изучаването на немския език, но и към запознаването на учещите с немскоезичната култура – една тенденция, която бавно започва да си проправя път в началото на ХХ век в опит да се преодолее „сляпото“ наизустяване на граматични правила и монотонното превеждане в обучението по чужд език, характерни за граматико-преводния метод, при който граматиката доминира в учебния процес на принципа „който владее граматиката, владее и чуждия език“ (вж. Нойнер, Хунфелд 1996: 165).

² В периода на Възраждането и в началото на ХХ век съществува недостиг и дори отсъствие на учебници, поради което българският учител е принуден да диктува учебното съдържание, което се превръща в сериозно изпитание при изучаването на чуждите езици по това време. Едва с появата на първите разговорници и учебници ситуацията в клас се променя и „папагалското“ преписване от черната дъска отстъпва място на обяснението и превеждането (вж. Веселинов 2005: 23 – 24).

В България идеята за изграждане на обучението по новите езици върху културно-историческа основа до голяма степен тръгва от Сл. Чаушов, който е повлиян от проведените в западноевропейските държави образователни реформи и от представителите на т.нар. култур-педагогика Е. Шпрангер, Т. Лит, Г. Кершенщайнер и др. (вж. Чаушов 1931: 207). Чаушов посочва като основни средства за опознаване и разбиране на духовния живот на чуждия народ неговия език и литература. Езикът е културна ценност с особен характер и в кръга на ценности според Чаушов той заема с право първостепенно място: „Езикът символизира винаги духа на чуждия народ и схванат като такъв израз, той подлежи на интерпретация. От друга страна, той изразява нещо предметно (res) и тоя му характер му придава една особена цена по отношение на другите културни творби“ (Чаушов 1931: 208). Но за пълното разбиране на духовния живот на чуждия народ освен езика е необходимо да се познава и неговата литература. И докато литературата запознава учещия с „пълния живот, отразен в поетичните творби на един народ“, културознанието дава една интерпретация на културния живот на нацията (вж. Чаушов 1931: 211). Според този автор за успешното преподаване на чуждата култура на първо място са необходими христоматии и ръководства, читанки, които да изразяват „най-типично духа на чуждата народност“ и да засягат ония области на културното развитие, в които „чуждата нация е показала най-голяма дееспособност“ (Чаушов 1931: 213 – 214). В унисон с тази нова, макар и спорадично проявяваща се в началото на ХХ век тенденция, Серафим и Вера Барутчийски включват в четвъртата си поред читанка редица учебни текстове с културно-историческа насоченост – „Unser Vaterland“, „Eine Reise nach Deutschland“, „Auf dem Münchener Bahnhof“, „Goethe und die Studenten“, „In einer Berliner Kaserne“, „Der preußische Pfiff“, „In der Berliner Staatsoper“, „Deutsche Komponisten“, както и откъси от известни художествени произведения, като „Die Geschichte von Kalif Storch“ на Вилхелм Хауф, „Der kluge Richter“ на Йохан Петер Хебел, „Immensee“ на Теодор Щорм, „Der stille Hans“ на Илзе Фрапан, „Soll und Haben“ на Густав Фрейтаг и др.

В *Четвъртата немска читанка* се забелязва едно ново за онова време явление – езикът все по-отчетливо започва да се разглежда не само като цел на обучението, но и като мост между културите, а самото чуждоезиково обучение – като синхронно преподаване и усвояване на знания за чуждия език, за историята, литературата, обществото и ценностите на чуждата култура. Неминуемо европейският лингводидактически опит започва да се разпространява в България посредст-

вом будните български учители новатори. Все пак през 30-те години на ХХ век европейското влияние върху българските учебници по чужди езици остава относително слабо. По онова време все още доминират установените традиции на граматико-преводното преподаване и граматиката е „галеното дете“ на учителите в прогимназиите:

За нея се предвиждат обикновено най-много часове, за нея се отстъпва най-доброто време, за нея се полага най-много труд. За граматиката учителят използва часове и по четене, и при диктовки, и при писмени упражнения (класни и домашни), граматика и все граматика [...]. [Г]раматиката се изучава най-старателно и в резултат на тоя няколкогодишен труд – свършилите прогимназия ученици знаят само няколко сухи неясни за тях граматически правила.

(Скопаков 1934: 140)

Едва следващите поколения български методици и автори на учебници се осмеляват да „загърбят“ доминантната роля на граматиката и започват по-усърдно да прилагат в практиката комуникативния и страноведския подход на чуждоезиково обучение.

В *Петата немска читанка* Серафим Барутчийски и Вера Барутчийска съчетават усвояването на граматическия материал с работата върху литературни текстове. Впечатление прави впускането на двамата автори в прекалено задълбочени лингвистични детайли, както и подчертано научното представяне на граматичните форми, които авторите се опитват да „разчупят“ посредством откъси от разнообразни литературни текстове и жанрове – „Eine Geschichte von Münchhausen“, „Eulenspiegel auf der Wanderschaft“, „Doktor Faust“, „Frau Hütt“, „Der Schelm von Bergen“. Във втората част на *Петата немска читанка* авторите навлизат още по-дълбоко в дебрите на немскоезичната литература, запознавайки учещите с класически (но трудни за разбиране в VII гимназиален клас) произведения на немскоезичната литература, като „Parzival“ на Волфрам фон Ешенбах, „Die Abderiten“ на Кристоф Виланд, „Prinz Friedrich von Homburg“ на Хайнрих фон Клайст, „Aus dem Leben eines Taugenichts“ на Йозеф фон Айхендорф, „Die Harzreise“ на Хайнрих Хайне, „Selbstbiographie“ на Франц Грилпарцер, „Mozart auf der Reise nach Prag“ на Едуард Мьорике и др. Двамата автори полагат известни усилия да излязат извън догмата на граматико-преводния метод (особено в *Четвъртата немска читанка*), но трудно успяват да се отделят концептуално от него, търсейки негови алтернативи, които да осигурят по-директно и по-пълноценно усвояване на немския език в българската образовател-

на среда по онова време. Така например изучаването на литературни текстове в контекста на граматико-преводния метод предполага учещите да прочетат текста и да отговорят на въпроси, свързани с неговото разбиране и интерпретиране. От тях се очаква да разширят лексикалния си запас посредством упражнения за превод от български на немски и от немски на български език и да усвоят граматиката чрез упражнения, в които акцентът се поставя върху разглежданата в съответния урок езикова категория. Въпреки затрудненията, които срещат тогавашните обучаеми, не може да се отрече, че изучаването на макар и трудни литературни текстове по онова време (най-вече с цел упражняване на граматика и превод) има и доста положителни страни, сред които се откроява индуктивното усвояване на лингвистични знания за правопис, съчетаемост и значение на думите в текста; знания за композиране на текста; страноведски знания за литературата и културата на чуждата страна; ценностни знания, засягащи нравствени и естетически въпроси. Разбира се, под въпрос остава доколко подбраните от авторите текстове са били съобразени с чуждоезиковите и фактологическите знания на учещите по това време, както и с техните литературни интереси. Предвид факта, че ролята на литературните текстове в чуждоезиковото обучение става обект на по-задълбочен изследователски анализ едва през 80-те години на XX век, похвален е стремежът на Серафим и Вера Барутчийски чрез своите читанки да допринесат за възприемането на немскоезичната култура още в прогимназиалния и гимназиалния етап.

В читанките на Барутчийски липсва характерният за днешните издания цветен илюстративен материал, спомагащ за обогатяване и развиване на възприятията, мисленето и въображението на учещите, като вероятната причина за това са оскъдните технологични възможности за графично оформление и печат от началото на XX век. Както при повечето учебници от онова време, също и при учебниците на Серафим и Вера Барутчийски липсват подробни методически ръководства (по този въпрос вж. Веселинов 2017: 55), но все пак дидактическите идеи на авторите са лесно обозрими на базата на добрата структура на отделните урочни единици.

От направения обзор на първите български учебници по немски език се изгражда впечатлението, че първите наши автори на учебници и помагала по чужди езици показват верен усет и европейско виждане за образователните традиции в областта на лингводидактиката и в голяма степен успяват да откликнат на предизвикателствата на своето време. Серафим и Вера Барутчийски имат значителен принос за пола-

гането на теоретико-приложните основи на чуждоезиковото обучение в България и техните читанки оставят трайна следа в методиката на обучението по немски език, тъй като поставят началото на публикуването на родна учебна книжнина по чужди езици и така подпомагат систематизираното чуждоезиково обучение в училищна среда. Разбира се, граматиката и преводът имат господстваща роля в тази първа учебна книжнина по немски език, което прави тогавашното обучение по чужди езици по-скоро абстрактно-теоретично, отколкото практико-приложно. Учениците немски език по онова време са усвоявали предимно теоретични (и много задълбочени) граматични знания, които вероятно не са могли да приложат адекватно в реалната езикова комуникация поради липсата на систематизирано развитие на основните комуникативни умения – слушане, говорене, четене и писане на изучавания чужд език. Съвременната лингводидактика отдавна е отрекла фокусирането върху граматиката и превода и превръщането им в самоцел на обучението и в този смисъл читанките на Барутчийски днес може да бъдат въприети като „морално остарели“, но техните достойнства не могат да бъдат отречени – в началото на XX век те успяват да популяризират немския език сред българските ученици, както и да направят неговото изучаване достъпно в училищна среда, поставяйки акцент върху граматиката и превода, но и проправяйки път на езиковия узус и на художествената литература в обучението по немски език.

ЛИТЕРАТУРА

- Барутчийски** [http: Серафим Ив. Барутчийски – фондове,](http://daritelite.bg/serafim-iv-barutchiyski-fondove-2/)
<<http://daritelite.bg/serafim-iv-barutchiyski-fondove-2/>> (28 юли 2016).
- Барутчийски, Барутчийска 1937а:** Барутчийски, С., В. Барутчийска.
Първа немска читанка за III прогимназиален клас. [Barutchiyski, S., V. Barutchiyska. Parva nemska chitanka za III progimnazialen klas.]
София: Т. Ф. Чипев, 1937.
- Барутчийски, Барутчийска 1937б:** Барутчийски, С., В. Барутчийска.
Пета немска читанка за VII гимназиален клас. [Barutchiyski, S., V. Barutchiyska. Peta nemska chitanka za VII gimnazialen klas.]
София: Т. Ф. Чипев, 1937.
- Барутчийски, Барутчийска 1938:** Барутчийски, С., В. Барутчийска.
Четвърта немска читанка за VI клас на гимназиите и реалните училища. [Barutchiyski, S., V. Barutchiyska. Chetvarta nemska chitanka za VI klas na gimnaziite i realnite uchilishta.]
София: Т. Ф. Чипев, 1938.

- Веселинов 2003:** Веселинов, Д. *История на обучението по френски език в България през Възраждането.* [Veselinov, D. Istoriya na obuchenieto po frenski ezik v Balgariya prez Vazrazhdaneto.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.
- Веселинов 2005:** Веселинов, Д. *Възрожденският урок по френски език. Лингводидактическа реконструкция.* [Veselinov, D. Vazrozhdenskiyat урок po frenski ezik. Lingvodidakticheska rekonstruktsiya.] София: ИК „Лик“, 2005.
- Веселинов 2017:** Веселинов, Д. *Поетичният учебник по френски език на Милка Петрова-Коралова и Лъчезар Станчев.* [Veselinov, D. Poetichniyat учебник po frenski ezik na Milka Petrova-Koralova i Lachezar Stanchev.] // *Чуждоезиково обучение*, 2017, № 1, 53 – 58.
- Драгнева 1935:** Драгнева, Ж. *Дейността на преподавателите по новите езици в България.* [Dragneva, Zh. Deynostta na prepodavatelite po novite ezitsi v Balgariya.] // *Училищен преглед*, 1935, № 1, 100 – 104.
- Нойнер, Хунфелд 1996:** Нойнер, Н., Х. Хунфелд. *Методи на обучението по немски език като чужд. Уводна част.* [Noyner, N., H. Hunfeld. Metodi na obuchenieto po nemski ezik kato chuzhd. Uvodna chast.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996.
- Скопаков 1934:** Скопаков, П. *Методични бележки по езиковото обучение в основните училища.* [Skopakov, P. Metodichni belezhki po ezikovoto obuchenie v osnovnite uchilishta.] // *Училищен преглед*, 1934, № 2 – 3, 136 – 148.
- Чаушов 1931:** Чаушов, Сл. *Културознание и неговото място в обучението по новите езици.* [Chaushov, Sl. Kulturoznanie i negovoto myasto v obuchenieto po novite ezitsi.] // *Училищен преглед*, 1931, № 2, 205 – 216.